

AKSIYADORLIK JAMIYATLARI BOSHQARUV TIZIMIDA SAMARADORLIKNING MUHIM KO'RSATKICHLARINI JORIY QILISH

Rahmonqulov Ilhomjon O'ktam o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi

MBA general magistr tinglovchisi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada iqtisodiy islohotlar va davlat mulkini xususiy lashtirish natijasida yakka mulkchilikka barham berildi va yangi mulkchilik shakllari, xususan, aksiyadorlik jamiyatlari rivojlana boshladi. Aksiyadorlik jamiyatlari boshqaruv tizimida samaradorlikning muhim ko'rsatkichlarini joriy qilish hamda ayni vaqtda xususiy korxonalar, masuliyati cheklangan jamiyatlar va boshqa tashkiliy-huquqiy shakldagi tuzilmalar rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlar va huquqiy asos yaratish haqida so'z yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *aksiyadorlik kompaniyalari o'zlarining bozor munosabatlari, aksiyadorlik kompaniyalari, xalqaro moliya bozorlari, tengligi milliy iqtisodiyotda bozor munosabatlari, milliy iqtisodiyotimizda bozor infratuzilmasi, mulkchilik shakllari.*

Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiy lashtirish, tovarlar, ishlar va xizmatlar bozorini rivojlantirish, aholining mulkka bo'lgan munosabatini o'zgartirish, shuningdek, aksiyadorlar qatlamini, shu jumladan xususiy mulkdorni yaratish, aksiyadorlik jamiyatlarini tashkil etish, ularni samarali boshqarish, to'g'ri tashkil etish bo'yicha bir qator ijobiy ishlar amalga oshirilmoqda faoliyati va huquqiy tartibga solish tugatish.

Ta'kidlash joizki, aksiyadorlik jamiyatlari bozor iqtisodiyoti tizimida juda muhim o'rin tutadi. Ular tadbirkorlik sub'ektlari o'rtasida yuridik shaxsni tashkil etishning eng ilg'or shakllaridan biri bo'lib, ishlab chiqarishga bo'sh mablag'larni jalb qiladigan, mulkdorlar sinfini shakllantirishda aholining keng qatlamlarini qamrab oladigan muhim investitsiya manbai hisoblanadi.

Mamlakatimizda aksiyadorlik jamiyatlari orqali muhim, keng ko'lamli iqtisodiy faoliyatni amalga oshirish mumkin va bu yirik korxonalar aholini ish bilan ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Aksiyadorlik jamiyatlarining yana bir ijobiy tomoni shundaki, har kim aksiyalarni sotib olishi va investor bo'lishi mumkin. Pul kimga tegishli ekanligi va uning qiymati muhim emas. Va nihoyat, aksiyadorlik jamiyatlari aholining keng qatlamlarini xususiy lashtirish jarayoniga jalb qilish imkoniyatini beradi.

Aktsiyadorlik jamiyatlarining yana bir ijobiy tomoni-bu davlat korxonalarini xususiylashtirish, yangi korxonalarni tashkil etish va boshqarishda aholining ishtirokini ta'minlaydigan va odamlarda mulkchilik tuyg'usini uyg'otadigan tashkilot. Bu aktsiyalarni sotish orqali jismoniy shaxslarning bo'sh mablag'larini to'playdigan va ularni tadbirkorlik faoliyatiga yo'naltiradigan xo'jalik yurituvchi sub'ekt.

Keng ko'lamli ishlab chiqarish, texnik xizmat ko'rsatish va ishlarni bajarish odatda aktsiyadorlik jamiyatlari tomonidan amalga oshiriladi. Aniqrog'i, ular jahon iqtisodiyotining asosiy omillaridan biridir. Aktsiyadorlik jamiyatlari ob'ektiv iqtisodiyot ehtiyojidan kelib chiqadi.

Har qanday huquq predmetining tushunchasi va mohiyatini tushunish uchun uning shakllanish tarixini o'rganish kerak. Shuning uchun, ushbu paragrafda biz mamlakatimizda va chet elda aktsiyadorlik jamiyatlari qanday tashkil etilganligini qisqacha tahlil qilamiz. Chunki ushbu turdagi yuridik shaxsning tarixiy rivojlanishi bugungi kunda ularning yuridik shaxs sifatida rivojlanishida katta rol o'ynagan.

Aktsiyadorlik jamiyatlarini yaratishda dastlabki qadamlar "Rim xususiy huquqi"da qo'yilgan. Rim Respublikasi davrida korporatsiyalarning birinchi shakllari paydo bo'ldi (Collegia appariorum, Collegia publicanorum)[1]. Bu davrda ular keng ko'lamli iqtisodiy faoliyatni amalga oshirish va ma'lum darajada xavflarni cheklash uchun birlashdilar.

Aktsiyadorlik jamiyatlarining tom ma'noda yaratilish tarixi O'rta asrlarga borib taqaladi. Bu davrda ularning alohida elementlarini o'zlashtirgan aktsiyadorlik jamiyatlari tashkil etildi. Misol uchun, 12-asrda Germaniyada kon kompaniyalari, Fransiya janubidagi bordro kompaniyalari, gennyalik Sankt Jorj banki, 14-asrda Italiya, va Milanda Evroosiyo Muqaddas banki aktsiyadorlik kompaniyalari birinchi oyatlarini mujassam[2].

Direktorlar kengashi nazorat va boshqaruv funktsiyalarini birlashtirgan boshqaruvning monistik modeli, umuman olganda, aktsiyadorlik mulkning yuqori konsentratsiyasiga ega kompaniyalar uchun, shu jumladan oz sonli aktsiyadorlari bo'lgan AJ uchun ko'proq mos keladi. O'z navbatida, boshqaruv va nazoratni taqsimlashga asoslangan Germaniya modeli aksiyadorlar soni ko'p bo'lgan kompaniyalar, ya'ni ommaviy kompaniyalar uchun eng mos keladi. Ommaviy kompaniyalarda bu aktsiyadorlarning ko'pligi va ularning bir-biri bilan tanish emasligi nazorat funktsiyalarini bajaradigan alohida organi talab qiladi.

O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi haqida gapirganda, O'zbekiston Respublikasining "aktsiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish to'g'risida" gi Qonuni [O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari

to'plami, 2014 y., 19-son, 210-modda; 2015 y., 33-son, 439-modda, 52-son, 645-modda; 2016 y., 17-son, 173-son, 39-son, san'at. 457, qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 05.01.2018-y., 03/18/456/0512-son, 10.01.2018-y., 03/18/459/0536-son.] (bundan buyon matnda OAJ to'g'risidagi qonun deb yuritiladi) Germaniya modeli (aksiyadorlarning umumiy yig'ilishi, kuzatuv kengashi va ijro etuvchi organ) asosida uchta bo'g'indan iborat boshqaruv organlarining yagona tuzilishini belgilaydi. Qonun hujjatlarida belgilangan tuzilma monistik va dualistik boshqaruv modellari o'rtasida muqobil variantni nazarda tutmaydi. Garchi, OAJ to'g'risidagi qonunda aksiyadorlar soni o'ttizdan kam bo'lgan aksiyadorlar-ovoz beruvchi aksiyalarning egalari bo'lgan OAJda jamiyat ustavida jamiyatning kuzatuv Kengashining funksiyalari aksiyadorlarning umumiy yig'ilishiga yuklanishi mumkin degan norma mavjud. Biroq, bu alohida model sifatida qaralmaydi, chunki kuzatuv Kengashining funksiyalari saqlanib qoladi va bir xil hajmda aksiyadorlarning umumiy yig'ilishi tomonidan bajarilishi kerak. Natijada, bunday tuzilma ijro etuvchi organ ustidan nazoratning zaiflashishiga olib kelishi mumkin.

Shu munosabat bilan, mavjud dualistik modelga alternativa sifatida monistik boshqaruv modelini - kuzatuv kengashisiz moslashtirish taklif etiladi. Yangi modelning bir qismi sifatida ijro etuvchi organni faqat kollegial qilish va uni boshqarish va boshqarish funksiyalari uchun javobgar qilish taklif etiladi. Kollegial ijro etuvchi organ tarkibini ijro etuvchi va ijro etilmaydigan direktorlardan tuzish tavsiya etiladi. Ijrochi direktorlar korxonani boshqarish bo'yicha kasbiy malakaga ega bo'lganligi sababli boshqaruv bilan shug'ullanadilar. Ikki ijrochi direktorga AJning qonuniy majburiy harakatlarini amalga oshirib, AJni uchinchi shaxslar oldida vakillik qilish vakolati beriladi. Boshqacha qilib aytganda, kundalik faoliyatni boshqarish yagona ijro etuvchi organga emas, balki bitta direktorga emas, balki ikkita ijro etuvchi direktorga yuklatiladi. Bu direktorlardan harakatlarni birgalikda muvofiqlashtirishni talab qiladi, natijada ular amalga oshiradigan harakatlarning ratsionalligi va oqilona bo'lishini ta'minlaydi. Natijada, shartnomalar tuzish yoki boshqa hujjatlarni imzolash ikkita imzo mavjudligini talab qiladi. Ijro etilmaydigan direktorlar mustaqil maqomga ega bo'lib, ijro etuvchi direktorlar faoliyatini AJ va aksiyadorlarning huquqlari va manfaatlarini himoya qilishni ta'minlash nuqtai nazaridan nazorat qilishlari kerak.

Shunday qilib, ushbu soddalashtirilgan model bilan kollegial ijro etuvchi organ AJni rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqadigan va amalga oshiradigan ma'lum bir markaz vazifasini bajaradi. Ushbu boshqaruv modeli ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishga, kuzatuv kengashi faoliyatiga

rasmiy munosabatni to'xtatishga, kollegial boshqaruv organi faoliyatining sifat darajasini va faoliyatning samaradorligini oshirishga imkon beradi. Bugungi kunda biznesning muvaffaqiyati ko'p jihatdan uning samaradorligiga bog'liqligi ayon bo'ladi.

OAJning O'zbekistondagi asosiy qismi jamlangan aksiyadorlik mulkiga ega bo'lgan jamiyatlardir, ya'ni davlat tomonidan taqdim etilgan yagona aksiyadorga ega bo'lgan yoki oz sonli aksiyadorlarga ega bo'lgan jamiyatlardir. O'zbekistonda fond bozorlarida aksiyalarni sotadigan aksiyadorlar soni ko'p bo'lgan AJni kamroq uchratish mumkin. Davlat mulki bo'lgan barcha AJlar korporativ boshqaruvning nemis modeliga asoslangan an'anaviy tuzilishga ega. Ushbu AJlarda tijorat qarorlarini qabul qilish jarayoni uzoq davom etadi va natijada AJ faoliyati samaradorligi jihatidan tijorat tashkilotlarining boshqa tashkiliy-huquqiy shakllaridan past bo'ladi.

Huquqning funksiyalaridan biri munosabatlarni tartibga solishning eng muvozanatli modelini shakllantirish orqali iqtisodiy xarajatlarni kamaytirishdir. Shu munosabat bilan OAJning O'zbekiston Respublikasi qonunchiligidagi iqtisodiy rentabelligini oshirish uchun aksiyadorlik jamiyatlariga boshqaruvning monistik va dualistik modellari o'rtasida tanlov qilish huquqini berish maqsadga muvofiqdir.

Korporativ boshqaruvning monistik va dualistik modellari o'rtasida tanlov qilish imkoniyati Evropa Ittifoqi mamlakatlari (Frantsiya, Italiya, Finlyandiya) qonunchiligida kuzatilmoqda [Dubovitskaya E. Evropa korporativ qonuni 2-nashr. - M.: Wolters Kluwer, 2008 Yil. 238-239-betlar.]. Ushbu mamlakatlar qonunchiligi dualistik modelni tanlash nazorat va boshqaruv vakolatlarini nazorat kengashi va boshqaruv funksiyalarini bajaradigan kollegial organ o'rtasida taqsimlashni talab qilishini belgilaydi. Monistik model bilan Qonunchilik boshqaruv va boshqaruv uchun mas'ul bo'lgan bitta yagona organ - direktorlar kengashini yaratishga imkon beradi. O'z navbatida, nazoratning ob'ektivligi mustaqil direktorlarni jalb qilish orqali ta'minlanadi.

Ma'muriy-buyruqbozlik tizimidan boshqaruvning bozor tizimiga o'tish jarayonida tadrijiy yondashuvni, «Yangi uy qurmasdan turib, eskisini buzmay degan hayotiy tamoyilga tayangan holda, islohotlarni izchil va bosqichma-bosqich amalga oshirish yo'lini tanladik.

Eng muhimi, parokandalik va boshboshdoqlik ta'siriga tushib qolmaslik uchun o'tish davrida aynan davlat bosh islohotchi sifatida mas'uliyatni o'z zimmasiga olishi zarurligini biz o'zimizga anliq belgilab oldik.

Mamlakatimizning uzoq va davomli manfaatlari taqozo etgan holatlarda va keskin vaziyatlardan chiqish, ular tug'diradigan muam molarini hal etish zarur bo'lganda iqtisodiyotda davlat tomonidan boshqaruv usullari qo'llandi va bunday yondashuv oxir-oqibatda o'zini to'la oqladi.

O'zbekiston Respublikasi tovar-xomashyo birjasi jahon bozorida Osiyo mintaqasining markazida joylashgan.

O'zbekiston Respublikasi tovar-xomashyo birjasi milliy va xorijiy kompaniyalarning mamlakatimizda ishlab chiqariladigan yuqori likvidli tovar aktivlariga, xususan, rangli va qora metali, neft mahsulotlari, paxta tolasi va paxtani qayta ishlashdan olinadigan boshqa mahsulotlar, mineral o'g'itlar, shakar, bug'doy uni, bug'doy va boshqalarga ega bo'lishda bixil huquqni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi O'zRTXB O'zbekiston Respublikasining markazida, Toshkent shahrida joylashgan. Uning tarkibiga mamlakatning barcha viloyat markazlarida joylashgan 12 ta filial kiradi. Hozirgi paytda birja a'zolarining soni 1200 dan ortiq.

Birja O'zRTXB birja savdosi Umumiy elektron tizimiga ulangan, masofada joylashgan savdo maydonchalarini tashkil qilish yo'li bilan savdo infratuzilmasini kengaytirish va boyitish bo'yicha ishlarni ketma-ketlikda olib bormoqda, bu uzoq bo'yicha ishlarni ketma- masofada joylashgan ishlayotgan brokerlarga savdoga qo'yilayotgan mahsulotlar haqida tezkor listing axborot olishdan tashqari savdolarda ishtirok etish imkoniyatini ham beradi. Ta'kidlash joizki, brokerlar Jahonning istalgan nuqtasida foydalanishlari mumkin.

Boshqaruv organlarining kompetentsiya darajasini takomillashtirish

Qonunchilik AJ boshqaruv organlariga AJni boshqarish va boshqarish uchun ma'lum vakolatlar to'plamini beradi. AJ to'g'risidagi qonun qoidalarini tahlil qilish tegishli xulosalar chiqarishga imkon beradi.

Avvalo shuni ta'kidlash kerakki, qonun hujjatlarida aksiyadorlarning umumiy yig'ilishi huquqlarining bosh boshqaruv organi sifatida qonun bilan uning vakolatiga kiritilgan barcha masalalarga nisbatan to'liq eksklyuzivligi belgilanmagan. Bu OAJ to'g'risidagi Qonunning 59 - moddasi mazmunidan kelib chiqadi, unda umumiy yig'ilish vakolatiga kiradigan masalalarning ma'lum bir qismi kuzatuv Kengashining qaroriga o'tkazilishi mumkinligi belgilab qo'yilgan. OAJ to'g'risidagi Qonunning ushbu normasi vakolatlarning takrorlanishidan dalolat beradi va nima uchun qonun chiqaruvchi masalalarning alohida qismida aktsiyadorlarning umumiy yig'ilishining vakolatlarini kuzatuv kengashi bilan bo'lishishi aniq emas.

Shu munosabat bilan, biz OAJ to'g'risidagi qonun darajasida aktsiyadorlar umumiy yig'ilishining mutlaq vakolatiga kiradigan va shunga

mos ravishda kuzatuv Kengashiga berilishi mumkin bo'lmagan masalalarni sanab o'tish kerak deb hisoblaymiz. Aks holda, eksklyuzivlikning yo'qligi yuridik shaxsning tashkiliy birligi printsipiga salbiy ta'sir ko'rsatishi va uning organlari o'rtasida vakolatlarining ierarxik taqsimlanishini buzishi mumkin.

Shu bilan birga, aksiyadorlarning umumiy yig'ilishi jamiyatning oliy boshqaruv organi bo'lib, kuzatuv kengashi va ijro etuvchi organ vakolatiga kiradigan har qanday masala bo'yicha qaror qabul qilishga vakolatli bo'lishi kerak, deb hisoblaymiz. Kuzatuv kengashi va ijro etuvchi organning vakolatlari aksiyadorlar umumiy yig'ilishining vakolatlaridan kelib chiqadi. Binobarin, AJ to'g'risidagi Qonunning 59-moddasida, agar kerak bo'lsa, umumiy yig'ilish Ustavga muvofiq kuzatuv kengashi va ijro etuvchi organ vakolatiga kiradigan har qanday masalani ko'rib chiqish uchun qabul qilish huquqiga ega ekanligi to'g'risida o'zgartirishlar kiritilishi kerak.

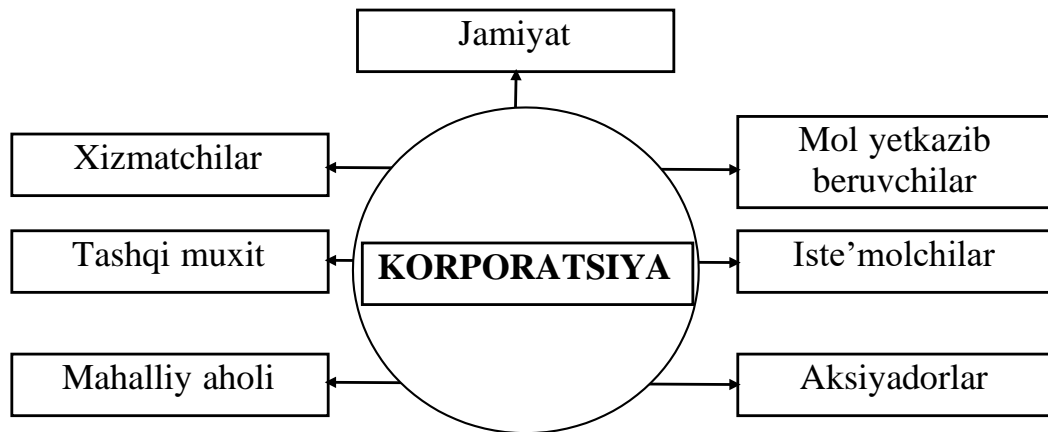
Bundan tashqari, OAJ to'g'risidagi qonun, ushbu masalalarga qo'shimcha ravishda, OAJ to'g'risidagi qonun va jamiyat ustaviga muvofiq boshqa masalalarni hal qilish jamiyatning kuzatuv Kengashining vakolatiga kiritilishi mumkinligini belgilaydi. Qonunning ushbu normasi aslida aktsiyadorlarga kuzatuv Kengashining vakolatlarini kengaytirishga va ijro etuvchi organ rolini amalda minimallashtirishga imkon beradi. Boshqacha qilib aytganda, bunday vaziyatda kuzatuv kengashi de facto ijro etuvchi organning vakolatlarini amalga oshiradi va qarorlarni ijro etish jarayonini nazorat qilmaydi. Shunday qilib, kuzatuv kengashi va ijro etuvchi organning faoliyatni boshqarishda ishtirok etishi ma'lum darajada ularning vakolatlari doirasidagi muvozanatni buzadi va kuzatuv Kengashiga ijro etuvchi organ o'rniga ijro etuvchi organning muayyan funktsiyalarini o'z zimmasiga olishga imkon beradi.

1. Aksiyalar chiqarish orqali pul mablag'lari jalb qilish qobiliyati cheklanmagan sonli investorlarning mablag'larini jamlash imkonini va bu investorlarga jamiyatni boshqarishda ishtirok etishda ma'lum bir tanlov huquqini beradi.

2. Boshqariluvchanlik muammosini hal etilishi engillashadi. Tashiliy rasmiylashtirishning tugallanganligi, vakolatlar va javobgarliklarni aniqlashda reglamentga rioya qilish nazorat funksiyalarini aksiyadorlik jamiyati boshqaruv organlari o'rtasida taqsimlash imkonini beradi, bu esa boshqaruv jarayonini professionallashtirish imkoniyatini anglatadi.

3. Aksiyadorlar tarkibiga kirish va chiqishning soddalashtirilgan tarkibi manfaatdor shaxslarning o'rnini almashtirish uchun keng imkoniyatlar va mos ravishda, investitsiya taklifi dinamikasi yuqori bo'lgan sharoitlarda yuqori moslashuvchanlikni ta'minlaydi.

4. Cheklangan javobgarlik tamoyili risklarni kamaytirishga imkon beradi. Cheklangan javobgarlik tamoyilining qo'llanilishi risklarni aksiyadorlar va boshqaruvchilar o'rtasida taqsimlash orqali yirik korporatsiyalar yaratish imkoniyatini vujudga keltiradi.

Korporativ muxit

Aksiyadorlik jamiyatida boshqaruv organi rahbari va ijro tarkibi tanlovini shunday asosda olib borish kerakki, bunda shaxsning malakasi ham, fe'l - atvori ham uning aksiyadorlik jamiyati strategik vazifalarini amalga oshirish bo'yicha bajaradigan ish harakteriga mos bo'lishi lozim. Aksiyadorlik jamiyatining turli toifadagi rahbarlari, etakchi mutaxassislar va xodimlari mehnatini eng yangi texnologiyalarni, shuningdek, hisoblash texnikasini qo'llash orqali maksimal darajada mexanizatsiyalash va avtomatlashtirish zarur. Boshqaruvning oliy va ijro organlari, shuningdek, aksiyadorlik jamiyati menejeri va xodimlari o'z vazifalarini bajarishida bir-birini amalda takrorlashiga yo'l qo'ymaslik, ayni chog'da, ular o'zaro bir-birini almashtira olishi darajasining yuksakligini ta'minlash muhimdir. Bozor iqtisodiyoti sharoitida aksiyadorlik jamiyatlarida xo'jalik yuritish amaliyotida korporativ boshqaruvning keng tarqalganligi u yoki bu mamlakatning ochiqlik hamda rivojlanish darajasini tavsiflovchi muhim ko'rsatgichlardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Dolinskaya V. V. aksiyadorlik huquqi. M.: Yur.adabiyot. 1997. -27 s.
2. Laptev V. V. aksiyadorlik huquqi. - M.: Shartnoma, 1999 Yil. -4 s.
3. Soliq to'lovchining jurnali. Toshkent: 2006 yil. -№2. 76 s.

4. G'ulomov S. S. xalkaro savdo hukuki. - Toshkent: TDYU. 2002. -48 s.
5. Shershenevich G. F. savdo huquqi darsligi. M.: Spark. 1994. 141-142-sahifalar.
6. Funk ya. I., Mixalchenko V. A., Xvaley V. V. aksiyadorlik jamiyati: tarix va nazariya. -Minsk: Amalfeya. 1999. -334 s.
7. G'ulomov S. S. korporativ boshqaruvning huquqiy muammolari: nazariya va amaliyot. Toshkent: TDYU. 2004. 13-15 soniya
8. Toshev O. Aktsiyadorlash: takomil muammolari / / Xayt va konun. Toshkent, 2002 yil. -№3-4. 48-sahifa.
9. Rahmonqulov X. R. G'ulomov S. S. Korporativxukuk. Toshkent: TDYU. 2007.-55 s.
10. UzlarR MDA. Jamg'arma 3, 28 ta ish, 27 ta varaq.
11. Xoliqov R. XIX asr ohiri - XX asr boshlarida Rossiya-Buxoro urtasidagi aktisodiy munosabatlar tarixidan lavhalar/ / talim tizimi ijtimoiy gumanitar fanlar. Toshkent: 2003 yil. -№1-2.